

Alternativlöshet i den ekonomiska politiken bäddar för fascism

Du förväntas konkurrera med andra om arbetsplatserna. Om du har tur och får en anställning förväntas du ge 110 procent av dina krafter under minst en tredjedel av ditt dygn för någon annans vinning. Då har vi inte tid eller ork för gårdstalko med grannarna, men kanske pengar för att betala en gårdskar. Att ordna barnens dagisverksamhet som ett föräldrakooperativ kan verka som en bra idé, men när det gäller, orkar föräldrarna engagera sig tillsammans med andra föräldrar och dagispersonal eller är det enklast att bara betala för att ha barnen placerade någonstans under de åtta timmar föräldrarna jobbar?

Filosofen Hannah Arendt (1906-1975) skriver i *Totalitarismens ursprung* om hur konkurrenssamhället förvandlar oss till isolerade individer utan del i ett större sammanhang. Hon beskriver hur människor har berövats sammanhang som de kan känna sig delaktiga i och där de känner gemenskap med varandra. Kontexten är början av 1900-talet och hon beskriver hur det nazistis-

De senaste 40 årens nyliberala ekonomiska politik har skapat ökad ekonomisk ojämlikhet. En nyliberal nytto- och effektivitetsdoktrin berövar människor meningsfulla sociala sammanhang och skapar osäkra levnadsvillkor. Tomrummet fylls av högerradikala rörelser som erbjuder en berättelse som lovar trygghet och upprättelse. Hannah Arendt analyserar i verket Totalitarismens ursprung samhällsutvecklingen i början av 1900-talet. Det finns mycket vi borde ta lärdom av i dag, hundra år senare.

ka styret i Tyskland föregicks av "social splittring och extrem individualisering".

I mastodontverket som utkom i en första version år 1951 går hon tillbaka ända till 1800-talet och det kapitalistiska systemets framväxt och härleder vad detta gjort för politiken och medborgarna. Det kapitalistiska produktionssystemet införde ett nytt högsta mål: ständig kapitalackumulering. Idén med ett kapitalistiskt system är effektiv resursanvändning. Pengarna styrs dit de kan användas på ett så effektivt sätt som möjligt för att generera så mycket ekonomiskt värde som möjligt.

Men kapitalismen fungerar inte för att fördela det växande kapitalet mellan medborgare i ett samhälle. Arendt skriver hur det kapitalistiska systemet i sin första fas i Storbritannien fick ett problem med överflödigt kapital. Utan en omfördelningspolitik i det extremt ojämlika samhället och med en mättad inre marknad måste kapitalägarna se sig om efter nya marknader för

att sätta kapitalet i arbete igen. Detta banade också vägen för borgerskapets intåg på den politiska arenan. De insåg att de behövde politiskt beskydd för investeringar utomlands. Det som följde var imperialismens aggressiva expansion och utsugning av landområden och befolkningsgrupper.

Arendt visar också hur borgerskapets intåg på den politiska arenan ändrade politiken. Borgarklassen, som inte tidigare hade intresserat sig för politik, förstod att de behövde politisk uppbackning för att trygga sina ekonomiska intressen. Det samhälleligt goda började förstås som summan av varje enskild individs privata (ekonomiska) intressen. Jag hajar till när jag läser detta, det är ju en helt vedertagen idé om vad representativ demokrati innebär i dag. Det blir tydligt hur långt vi är från en tanke om ett medborgarsamhälle där det samhälleligt goda definieras utgående från en idé om en gemenskap som går utöver isolerade individers egenintresse.

Nyliberal politik gröper ur människovärdet

Mitt intresse för Arendts tänkande i *Totalitarismens ursprung* kom sig av en vilja att försöka förstå vad det är som händer i vårt samhälle i dag. Jag ville försöka förstå mig på en utveckling som kan te sig närmast överklig. I det finska riksdagsvalet våren 2019 blev Sannfinländarna näst största parti med bara en riksdagsledamot färre än Socialdemokraterna. I de senaste gallupundersökningarna har Sannfinländarna varit det största partiet. I Sverige är Sverigedemokraterna det tredje största riksdagspartiet men i många gallupmätningar är partiet nu det näst populäraste partiet. Över hela Europa växer nationalistiska partier med fascistiska och antidemokratiska tendenser. Och så har vi **Donald Trump** som president i USA, Filippinernas president **Rodrigo Duterte** och **Jair Bolsonaro** som blev vald till president i Brasilien år 2018.

Det har visat sig att den liberala demokratin inte är en så robust och självklar grund i samhället som man från liberalt håll tagit för givet. Men det är inte nyfascismen som börjat urgröpa demokratin. Den processen började långt innan Sannfinländarna eller Sverigedemokraterna blev en politisk spelare att räkna med. På 1980-talet, efter några efterkrigstida årtionden med statlig styrning av ekonomin och kraftig omfördelningspolitik, ändrade västerländska demokratier kurs mot en nyliberal ekonomisk politik efter modell av **Margaret Thatcher** och **Ronald Reagan**. Efter att inkomstskillnaderna minskat under några årtionden visar statistik att denna trend vände på 1980-talet och inkomstskillnaderna började öka igen, en utveckling som pågått fram till i dag.

Den nyliberala ekonomiska doktrinen går ut på att marknaden mår bäst utan politisk inblandning. Med synen på ekonomin som en ovillkorlig naturlag, en osynlig hand som måste få verka fritt, smyger sig en alternativlöshet in i den ekonomiska politiken, vilket gröper ur det politiska handlingsutrymmet i ett demokratiskt system. I takt med att högerradikala rörelser ökat i popularitet har oron för att demokratin är hotad växt. Men den ekonomiska politik som förts under de senaste 40 åren innehåller också antidemokratiska tendenser i och med att ekonomin ställs utanför demokratisk kontroll.

Fascistiska rörelser förkastar idén om alla människors lika värde och delar upp människor i en hierarki enligt nationalitet, etnicitet eller religion. Men idén om allas lika människovärde har redan urgröpts av nyliberalismens nytto- och effektivitetsdoktrin. När allting börjar värderas enligt sin ekonomiska nytta öppnas dörren för förakt mot arbetslösa och andra som inte genererar "ekonomiskt värde". Nästa steg är att det politiska språkbruket och beslutsfattandet de facto börjar utgå från en tanke om att en människas värde beror på hennes ekonomiska status.

Hitlers nationalsocialistiska parti tog makten i en tid då landet tvingats gå med på ett förödmjukande fredsavtal efter första världskriget. Hitler ville återupprätta en tysk stolthet och lyfta landet från ett underkuvat

tillstånd. I dag är det den nyliberala ekonomiska doktrinen som berövat människor deras värdighet, som högerradikala och nationalkonservativa partier kommer till undsättning för att återupprätta. Ett centralt element i mycket av den fascistiska retorik vi ser i dag handlar om att återupprätta en nationell stolthet genom betoning på etnicitet, religion eller kultur som får konturer genom föreställningen om ett yttre hot mot dessa. I Ungerns president **Victor Orbáns** retorik utgör den globala ekonomin, och särskilt finansbranschen, ett yttre hot mot det ungerska folkets enhet, självständighet och välstånd. Han har bland annat sagt att det är finansimperier som släpper in miljontals migranter i Europa.

Jason Stanley berör i sin bok *How fascism works* frågan om hur stora skillnader i levnadsvillkor tär på demokratin trovärdighet. Han skriver att den liberala demokratin bygger på en idé om jämlikhet som är kompatibel med ekonomisk ojämlikhet. Alla ses ha samma värde trots olika mycket makt och materiella tillgångar. Men, som Stanley konstaterar, i något skede börjar den liberala jämlikheten klinga falskt när den ekonomiska ojämlikheten blir alltför hög. Detta begrepp om allas lika värde börjar eka tomt när postanställdas löner, som redan är under 2000 euro, ska sänkas ytterligare samtidigt som vd:ns årslön är 990 000 euro, vilket var fallet i höstens arbetsmarknadskonflikt i Finland.

Det som bäddat för den nationalistiska och fascistiska verklighetsförvrängande propagandan är de marknadsfundamentalistiska myterna som redan förvridit betydelsen av sunt förnuft och sanningsenlighet.

Stanley skriver att det krävs myter för att upprätthålla stor ekonomisk ojämlikhet i en demokrati, som att de som vinner på stor ekonomisk ojämlikhet tenderar att tro att de har förtjänat sitt enorma välstånd på egen hand: "en vanföreställning som hindrar dem från att se verkligheten som den är" (min översättning). I Stanleys citat berörs en viktig aspekt av hotet mot demokratin, förlusten av en gemensam verklighet, och att hotet inte enbart kommer från ett nationalistiskt och högerradikalt håll.

Fakta biter inte

Lögner och spridandet av falska nyheter är ett av de mest omdiskuterade fenomenen i det förändrade politiska landskapet och brukar tillskrivas den växande radikalhögern. När sanning och fakta inte längre har någon betydelse urgröps själva grunden för ett offentligt samtal i en demokrati: en gemensam verklighet. Vi kan ha olika målsättningar och olika idéer om hur de ska förverkligas men om det inte finns en gemensam

ram för samtalet omöjliggörs det. Stanley visar att slaget om verkligheten är ett flerfrontskrig, där frontlinjen inte bara går mot högerradikala rörelser som sprider "alternativa fakta" utan också mot en marknadsfundamentalistisk front vars myter och propaganda också underminerar en gemensam värld.

Den marknadsfundamentalistiska propagandan basunerar ut alternativlöshetens mantra och upprätthåller ideologiskt förankrade myter som sanningar. Den så kallade Trojkan, med Internationella valutafonden (IMF) i spetsen, var obehaglig gällande den hårda åtstramningspolitik som påtvingades Grekland, trots att det har påvisats att åtstramningspolitik bara gör det svårare för ett land att ta sig ur en ekonomisk depression. I marknadskonkurrensens namn "tvingas" bolag sänka städarens löner ytterligare från redan låga 1700 euro i månadslön. Inkomstökningen är störst i de högsta inkomstgrupperna samtidigt som fler människor, också i Finland, lever under fattigdomsgränsen. Vi får höra att vi inte längre har råd med välfärden, trots ständig tillväxt.

Det som bäddat för den nationalistiska och fascistiska verklighetsförvrängande propagandan är de marknadsfundamentalistiska myterna som redan förvridit betydelsen av sunt förnuft och sanningsenlighet. Som Arendt skriver: "Den totalitära propagandan kan bara kosta på sig att kränka det sunda förnuftet i en miljö där det sunda förnuftet har mist sin giltighet".

Den fråga som stötts och blötts sedan Donald Trump blev vald till USA:s president är hur det blev likgiltigt om någonting är sanning eller lögn. Jag har också ställt mig frågan otaliga gånger: Hur kan det vara så att ett parti eller en politiker kan, oberoende av påvisade fakta, fortsätta häva ur sig osanningar och folk tror på dem? Hos Arendt har jag hittat nya infallsvinklar på vad det är fråga om, vilket förklarar varför man inte kommer någon vart med att presentera fakta för redan inbitna anhängare. Arendt visar att för den som på grund av de ekonomiska omständigheterna har förlorat sin trygghet, för den som har berövats en meningsfull plats i ett socialt sammanhang, blir en berättelse som ger klara förklaringar och en mening i ens tillvaro så viktig att inga fakta som skulle punktera berättelsen har någon verkan. Arendt skriver: "människor är i behov av att förvandla kaotiska och slumpmässiga förhållanden till ett människoskapat mönster av relativ konsekvens." I en kaotisk värld där människor inte längre har kontroll över sina liv är människor öppna för en fiktion som fyller denna funktion.

I 30-talets Tyskland innebar den ekonomiska depressionen en samhällelig katastrof där medelklassen i ett svep hade förlorat alla sina tillgångar i en skenande inflation. De var mottagliga för en konspiration där judar fick stå som syndabockar för allt ont som drabbat dem. I dag är det konspirationen om ett muslimskt världsherravälde och hotet om "islamisering" som är motorn i många högerextrema partiers retorik i Europa (i Östeuropa, som i Orbáns Ungern, finns också starka antisemitiska inslag). Inte minst Sannfinländarnas nuva-

Arendt visar att för den som på grund av de ekonomiska omständigheterna har förlorat sin trygghet, för den som har berövats en meningsfull plats i ett socialt sammanhang, blir en berättelse som ger klara förklaringar och en mening i ens tillvaro så viktig att inga fakta som skulle punktera berättelsen har någon verkan.

rande ordförande **Jussi Halla-aho** har i över 15 år spridit konspirationsteorin om muslimer på sin blogg "Scripta – kirjoituksia oppoavasta lännestä" (ung. "skrivelser från det sjunkande västerlandet"). I denna konspiration ses muslimska asylsökande som flytt krig och förföljelse inte som människor som försöker skapa ett tryggare liv utan som suspekta främlingar med en agenda att islamisera vårt samhälle och äta upp välfärden.

En logisk fiktion

Efter Halla-ahos tillträde som ordförande för Sannfinländarna har denna konspirationsteori fått en allt starkare roll i partiets politik. Invandrare beskylls för den låga garantipensionen, för vanvård inom äldreomsorgen och för arbetslöshet bland finländare. I partiets socialpolitiska program som har rubriken "Ta välfärden tillbaka" beskylls invandringen för den försämrade sociala tryggheten. Här kommer vi till kärnan i den högerradikala fiktionen, och hur de senaste årens ekonomiska politik är kopplad till att fascistiska strömningar nu växer sig starkare igen. Vi har att göra med en nyliberal ekonomisk politik som steg för steg har försämrat välfärden och ökat den ekonomiska ojämlikheten, men Sannfinländarna beskyller en icke-existerande massinvandring för den försämrade sociala tryggheten. Partiets ekonomiska politik skiljer sig inte nämnvärt från Samlingspartiets, men det försöker flirta både med medelklassen (skattebetalarna) och med samhällets mest utsatta, arbetslösa, handikappade och äldre, genom att säga att det inte är skatterna som ska höjas utan invandringen som ska stoppas för att vi ska ha råd med välfärden igen.

Men pensionären som lever på garantipension och röstar på Sannfinländarna kan inte räkna med någon höjning av pensionen efter att Sannfinländarna fått regeringsmakt. Det finns inte någon massinvandring som slukar pengar. Därför finns det inte heller några pengar att kanalisera till utsatta "finländare" efter att den icke-existerande massinvandringen har stoppats. Så varför tror så många människor på denna berättelse? Arendt skriver att det enda som blir viktigt är att berättelsen är sammanhängande och konsekvent: "Det som

övertygar massorna är inte fakta, inte ens påhittade fakta utan bara konsekvensen i det system som dessa fakta förmodas utgöra en del av.”

Sannfinländarnas berättelse om invandrarna som tar pengarna som annars skulle gå till välfärden hålls ihop av en inre logik. Genom att mynta begreppet skadlig invandring (på finska *haittamaahanmuutto*) blir invandring enbart en kostnad för samhället i Sannfinländarnas berättelse. Då kan de säga att fler invandrare betyder att ”betalarna” inte räcker till när ”mottagarna” blir allt fler. Därefter kan de måla upp hotbilden att mindre bemedlade finländare drabbas mest, sedan medelklassen och avsluta med att: ”till slut dras snaran åt för alla”.

Men eftersom denna berättelse bygger på påståenden som inte korrelerar med verkligheten faller hela bygget. Dels har välfärdstjänster och bidrag försämrats helt oberoende av invandringen. Dels visar alla befolknings- och ekonomiprognoser att befolkningen i Finland kommer att minska om det inte flyttar in människor från utlandet, och en befolkningsminskning skulle leda till att det finns mindre pengar att betala för pensioner och äldreomsorg. Motsatsen är alltså fallet: om invandringen till Finland inte ökar kommer vi inte att ha råd att med den nuvarande skattenivån upprätthålla en god pensionsnivå och äldreomsorg som Sannfinländarna påstår sig värna om.

Vart är vi på väg?

Hannah Arendt har själv sagt att vi inte kan förutse framtiden utgående från historien. Men en läsning av Arendts *Totalitarismens ursprung* hjälper en att zooma ut så att mönster kan framträda som kanske inte annars skulle bli synliga. När Arendt skrev efter andra världskriget kunde hon göra en analys av Hitlers maktövertagande och Tredje rikets utveckling ända till dess fall. Genom att läsa *Totalitarismens ursprung* har jag kunnat se likheter mellan upprinnelsen till det fascistiska styret i Tyskland och hur högerradikala och nationalkonservativa partier vinner terräng i dag.

Vi vet inte när vi nått kulmen av denna utveckling. Det är en mänsklig tendens att tänka att ”värre än så här kan det inte bli”, bara för

att se att det snart blir lite värre och det som tidigare sågs som det värsta blir normaliserat. Arendt skriver att det liberala samhällets största svaghet är att man inte kan föreställa sig att ”allt är möjligt”. Hon talar om en oförmåga att föreställa sig något som går helt emot det sunda förnuftet och det gör en blind för vartåt det baskar.

Vi har redan en retorik där vissa grupper snarare ses som hot mot mänskligheten än som människor som ”vi”. I 30-talets Tyskland var det judar och andra som uppfattades som hot mot ordningen som stängdes in i koncentrationsläger. I dag hålls migranter instängda i interneringsläger utanför och i Europa under fruktansvärda förhållanden. Sannfinländarna backar upp sin riksdagsledamot **Juha Mäenpää** när han jämförde arabiska invandrare med invasiva arter som borde utrotas. Också i Nazityskland tänkte judar ända in på slutet av 1930-talet, när de redan bodde i getton och hade hört om koncentrationsläger, att Hitlers tal om att utrota judarna inte behövde tas på allvar.

Det nationalsocialistiska partiet i Tyskland ökade i popularitet efter finanskraschen 1929. I dag ser vi att nationalpopulistiska partier med fascistiska drag växer i hela Europa på ett sätt som saknar motstycke sedan andra världskriget. Denna utveckling har tagit fart efter finanskrisen år 2008. Orbán lyckades på kort tid efter att hans parti kom till makten år 2010 betala tillbaka miljardlånet som den förra vänsterliberala regeringen hade tagit av IMF, bland annat genom höga specialskatter för banker och multinationella företag och genom att förstatliga pensionsfonderna. På det här sättet förhindrade han en liknande skuldcrisis som andra, främst sydeuropeiska länder, hamnade i efter finanskrisen. Men det skedde till priset av ett auktoritärt styre med censur av medier och diskriminering av meningsmotståndare.

Den avgörande frågan för framtiden är om ett alternativ till den nyliberala alternativlöshetens doktrin kan komma också från ett annat håll än det auktoritära och nationalkonservativa.

Emma Strömberg är journalist med studier i filosofi och genusvetenskap i bagaget, samt gästredaktör för detta nummer av Ikaros.